

VJERONAUČNI UDŽBENIK KAO DIDAKTIČKO SREDSTVO VJERONAUČNE NASTAVE

ANTE PAVLOVIĆ

Vrhbosanska katolička teologija
Teološki institut Mostar
Nikole Šubića Zrinskog 7
88000 MOSTAR
Bosna i Hercegovina

Primljeno: 12. 2. 2001.
Izvorni znanstveni rad
UDK 268:371.671

Sažetak

Vjeronaučni udžbenici imaju svoju povijest, funkciju i učinke. Danas se uglavnom, i u teoriji i u praksi, potvrđuje vrijednost i nužnost prikladnih vjeronaučnih udžbenika za vjeronaučnu nastavu u školama. Oni su specijalan nastavni medij, imaju tipičnu školsku funkciju, nude konkretne ciljeve i sadržaje vjeronaučne nastave za pojedina godišta te posreduju odgojno-obrazovne nakane u okviru školskog poučavanja i učenja. Udžbenici su, uvjetno rečeno, osnovni medij koji učenici imaju u ruci, omogućuju im preglednost gradiva i uvid u cjelinu, proširuju vidike, sadržajno su i kreativno varijabilni, sugeriraju orijentacije, realiziraju didaktičke nakane i omogućuju multimetodičke i multimedijalne pristupe. Uz socijalno učenje, oni omogućuju samostalne, individualne i diferencirane procese učenja i poučavanja. Dakako, vjeronaučni udžbenici ne isključuju nego podrazumijevaju i druge nastavne medije, od tradicionalnih do suvremenih medija tehničko-informacijske orijentacije. I koliko god danas informatička groznica zahvaća svekoliki društveni prostor, pa tako i školu, udžbenik ostaje osnovno sredstvo nastave.

Ključne riječi: vjeronaučni udžbenik, didaktika vjeronaučne nastave

0. UVOD

Udžbenik pripada području nastavnih medija ili sredstava koje ima osnovno i nezaobilazno mjesto u suvremenoj nastavi. Tako je i s vjeronaučnim udžbenikom. Osobito kad je riječ o školskom vjeronauku koji unutar školskog kurikulumu, tj. sustavna, programirana i organizirana vjerskog odgoja i obrazovanja u javnoj školi, treba odgovoriti višestrukima izazovima: suvremenoj školi i njezinoj zadaći, potrebama naslovnika, didaktici i metodici školskog učenja i poučavanja, vjerskom odgoju djece i mladeži u kontekstu njihova cjelovita odgoja u uvjetima suvremenog života Crkve i društva.

Ovom se tvrdnjom udžbenik samo izdvaja kao nastavni medij imajući u vidu potrebu multimedijalne primjene različitih vizualnih, auditivnih i audiovizualnih sredstava u vjeronaučnoj nastavi. Današnja vjeronaučna metodika to razrađuje i traži. Kod nas je o važnosti i primjeni masovnih i nastavnih medija na području evangelizacije, pastoralna i kateheze dosta pisano, pa se ograničujem na govor o vjeronaučnom udžbeniku kao izravnom i osnovnom sredstvu vjeronaučne nastave.¹

1 Usp. npr. V. MIHALJEVIĆ, *Crkva, komunikacija i sredstva društvenog priopćavanja*, u: »Kateheza« 17 (1995)3, 177-191; Isti, *Uloga didaktičkih medija u religioznom odgoju i katezezi*, u: »Kateheza«

Ipak, kad je riječ o shvaćanju pojma »vjeronaučni udžbenik« u našoj javnosti i praksi, treba napomenuti da se ponekad ne luči dovoljno razlika između katekizma, vjeronučnog udžbenika i priručnika. U prošlosti se dio školskih vjeronaučnih knjiga nazivao katekizmima, a naziv je imao uporište u strukturiranju i načinu izlaganja vjeronučne građe. Danas se u izravnoj nastavi više ne upotrebljavaju takvi »katekizmi«. ² *Opći direktorij za katehezu (1997)* ³ jasno postavlja razliku između »katekizama«, bez obzira na to je li riječ o mjesnom, »nacionalnom« ili općem katekizmu Katoličke Crkve, i »didaktičkih sredstava za katehetski čin«. ⁴

Katekizmi, po načinu oblikovanja građe, tj. sustavnu, cjelovitu i sigurnu izlaganju istina kršćanske vjere i morala, sažetak su i kompendij vjere Crkve. Oni imaju i pedagošku zadaću, ali su poglavito polazište, temelj, oslonac i vodilja u oblikovanju vjeronaučnih i katehetskih sredstava. Ta didaktička sredstva su različita i obuhvaćaju *pomagala* koja služe usmjeravanju i programiranju ukupnoga katehetskog djelovanja (analiza situacije, izrada katehetskog direktorija, program djelovanja...), a potom i *radna sredstva* za neposrednu primjenu u izvođenju samoga katehetskog čina. To su u prvom redu didaktički tekstovi za vjeroučenike, vodiči ili priručnici za vjeroučitelje i roditelje, audiovizualna sredstva i drugo. Vjeronaučni udžbenici pripadaju području vizualnih medija, odnosno didaktičkih tekstova koji služe školskoj vjeronaučnoj nastavi i usklađuje se sa zahtjevima učenika, škole i Crkve. ⁵

1. ODGOJNA I DIDAKTIČKA ODLIKA VJERONAUČNIH UDŽBENIKA

1.1. »Vjernost Bogu i ljudskoj osobi« (čovjeku)

Katekizam Katoličke crkve i mjesni katekizmi po sebi tvore jedinstvo i oni su

»simfonija« vjere i zajedništva Crkve, dok vjeronaučni udžbenici, u skladu s pedagogijom vjere, imaju izrazito pedagošku orijentaciju i oznaku. ⁶ Vjeronaučni udžbenici u sebi nose vjersku odgojnu zadaću i metodičke zahtjeve koji pokreću i odgajaju postupan i dosljedan pristanak čovjeka uz Boga i kršćansku poruku, promiču odgoj u vjeri koja se spoznaje, slavi i živi, potiče na izvršenje volje Božje i pomaže osobi da prepozna i nađe svoj vlastiti poziv u svijetu. ⁷ U skladu s pedagogijom vjere i didaktikom školskog vjeronauka, oni u sebi nose dvostruki naglasak i dvostruku vjernost: vjernost Bogu i vjernost osobi, tj. čovjeku. ⁸

Opći direktorij za katehezu govori da je tu posrijedi umijeće povezivanja savršene doktrinarne vjernosti s dubokim prilagođavanjem čovjeku imajući u vidu psihologiju dobi i sociokulturni kontekst u kojem odgajanik živi. Stoga, ne samo vjeronaučni udžbenik nego i sva druga vjeronaučna sredstva imaju zadaću da kroz ponuđeni

18(1996)4, 285-291; V. MANDARIĆ, *Mass mediji i evangelizacija*, u: »Kateheza« 17(1995)3, 192-201; D. LABAŠ Jr., *Mladi i masovni mediji: Crkva pred novim pitanjima navještanja Isusa Krista*, u: »Kateheza« 17(1995) 4, 294-305 i 18(1996)2, 130-142.

2 Usp. G. MILLER, *Religionsbuch*, u: G. BITTER – G. MILLER (ur.), *Handbuch religionspädagogischer Grundbegriffe*, sv. 2, Kösel, München 1986, str. 522-526; F. WEIDMANN, *Das Religionsbuch*, u: isti (ur.), *Didaktik des Religionsunterrichts*, Auer, Donauwört 1979, str. 168-179.

3 *KONGREGACIJA ZA KLER*, *Opći direktorij za katehezu (ODK), Kršćanska sadašnjost i Nacionalni katehetski ured, Zagreb 2000.*

4 Usp. *ODK* 282 i 283.

5 Više o razlici između klasičnog katekizma i vjeronaučnih udžbenika vidi kod R. PALOŠ, *Vjeronaučni udžbenik kao nastavno sredstvo*, u: »Kateheza« 17(1995) 4, 258-268; M. PRANJIĆ, *Vjeronaučni udžbenici kao pomagala u izvođenju vjeronaučne nastave*, u: »Kateheza« 18(1996)2, 84-95.

6 Usp. *ODK* 136, 145. i 283.

7 *Isto*, 144.

8 *Isto*, 145. i 283.

sadržaj i prepoznatljivu didaktiku približe Božju riječ i istine vjere konkretnom životu, da pronađu razumljiv izraz ili govor vjere te učenike dovedu do istinskog obraćenja, stava vjere i života koji je u skladu s Božjom voljom.⁹

Vjeronaučni udžbenik stoji u funkciji odgoja u vjeri i pojedinca i cijele zajednice koja se ostvaruje na različitim mjestima crkvenog djelovanja. Udžbenik jest sredstvo odgoja koje tek u katehetskom činu, u susretu vjeroučitelja i učenika, oživljava. Zato, školski vjeronaučni udžbenici trebaju odgovoriti potrebama vjerskog odgojnog rada u školi po svom nadahnuću, po poruci, po svom specifičnom izboru ciljeva i sadržaja kao i po mnogostrukosti metodičkih pristupa. U svemu tome oni su pozvani slijediti evanđeosku i crkvenodoktrinarnu autentičnost i cjelovitost, pokazati teološki pečat i trinitarno i kristocentrično obilježje. Svi ti aspekti trebaju pokazati prepoznatljivu stvarnost školskog vjeronauka u odnosu na udžbenike i druge materijale koji prate župnu katehezu, čineći s njima jedinstvo u različitosti (komplementarnost).

Razumije se da je teško ostvariti cjelovitost, sustavnost i potpun doktrinarni sklad jer udžbenici nikada ne mogu ponuditi apsolutno »sve« i po sebi imaju obilježje fragmentarnosti. Ni jedan ne može obuhvatiti niti prikazati vjeru i svijet u svoj njihovoj ukupnosti i cjelovitosti. Svaki udžbenik u sebi nosi i naglašuje pojedina teološka, eklezijalna ili pedagoška težišta, što dijelom ovisi o polazištima, vrijednosnim stavovima, kompetencijama i orijentacijama samih autora udžbenika. Stoga je važno da vjeronaučni udžbenici, poštujući »hijerarhiju istina«¹⁰ i »hijerarhiju vrednota«, imaju potrebnu sustavnost, cjelovitost katoličkog nauka s ekumenskim i dijaloškim orijentacijama, orijentaciju prema

»životu«, te suvremeni »govor vjere«. Sve to uz nužnu osjetljivost za aktualne probleme i situaciju naslovnika i ciljeve njihova vjerskog odgoja. Stoga, vjeronaučni udžbenici donose vjerske sadržaje koji su izričiti iskazi istina vjere s obzirom na otajstvo Isusa Krista i Crkve, ali i onih istina koje na poseban način dotiču probleme, iskustva i interese vjernika različite dobi, skupina i drugog. Pritom udžbenici trebaju izbjeći pretjerani modernizam kao i teološki, antropološki i metodički redukcionizam.

1.2. Uključivanje ljudskog iskustva

Ostvarujući načelo vjernosti Bogu i poštujući zahtjev »hijerarhije istina«, vjeronaučni udžbenik ima i antropološku odrednicu. Ona obuhvaća ljudsko iskustvo koje na osobit način obilježava čovjeka. Zato vjeronaučni udžbenici uzimaju u obzir situaciju učenika i učeničko iskustvo, njihove sposobnost, razinu religioznosti i crkvene pripadnosti, socijalno okruženje, klasne i spolne osobine i drugo. U praktičnoj realizaciji udžbenika nije moguće sve te slučajeve i situacije obuhvatiti, ali svako treba o njima voditi računa. To praktično znači da se kršćanska poruka, istine vjere i nauk Crkve u udžbenicima trebaju usklađeno povezivati s razvojnopsihološkim či-

⁹ Isto, 283.

¹⁰ U Dekretu o ekumenizmu 2. vatikanskog koncila, br. 11., »hijerarhija istina« vjere promatra se u kontekstu povezanosti tih istina s Kristom kao središnjim otajstvom vjere Crkve. U egzistencijalnom kontekstu važna je također povezanost istina vjere s ljudskom situacijom tako da K. Rahner govori o »situacijsko-egzistencijalnoj hijerarhiji istina« što zahtijeva da se one oblikuju i »obuku« u razumljiv govor vjere koja je u službi rasta i sazrijevanja te vjere. Usp. K. RAHNER, *Reflexion zur Problematik einer Kurzformel des Glaubens*, u: isti, *Schriften zur Theologie IX*, Benziger, Einsiedeln-Zürich-Köln 1970, str. 248. Usp. također ODK 114.

njenicama učenika, njihovim temeljnim i graničnim pitanjima, konkretnim životom te osobnim i društvenim izazovima u kojima žive. Udžbenik zato traži i primjeren jezik koji će omogućiti plodnu komunikaciju i rast vjere jer bi povrat na tradicionalne unutarcrkvene jezične forme bio put ka neuspjehu. Udžbenik, ukratko, nužno poštuje korelacijsko-didaktičko načelo tako što se temeljna i granična pitanja te ukupno ljudsko iskustvo prikazuju i tumače na temelju kršćanske vjere i Objave. To omogućuje da se sustavno prikaže sklad i veza između vjere i života. Na taj način udžbenici ostvaruju posredničku ulogu te po načelu korelacije, uz planirani okvir poučavanja i učenja istina vjere, pozivaju na daljnje čitanje znakova vremena, informiranje i osobni angažman.

2. STRUKTURALNI OBLICI I DIDAKTIČKI ELEMENTI VJERONAUČNIH UDŽBENIKA

2.1. Okvirni oblici vjeronaučnih udžbenika

Već prema pojedinim didaktičkim naglascima mogu se razlikovati tri osnovna tipa vjeronaučnih udžbenika: tematski oblikovan vjeronaučni udžbenik, udžbenik koji slijedi strukturalni tijek nastave i usmjeravajući tip udžbenika.¹¹

Tematski oblikovani vjeronaučni udžbenici nude vjeronaučnu građu obrađenu i sažetu u čitave tematske ili vjeronaučne cjeline. Teme su izložene i oblikovane u zaokružen tekst s bitnim biblijskim, teološkim i odgojnovjerskim naglascima i porukama. Tematski se obrađuju temeljni fenomeni ljudskog života koji se promatraju u svjetlu kršćanske vjere i Objave. Teme imaju individualni, crkveni i društveni sadržaj. Obrađuju se temeljna pitanja religioznosti

i vjere, ljudskog i kršćanskog života, crkvene povijesti i tradicije i dr. Uz dosta temeljitu obradu pojedine teme ili nizova tema mogu se pridodati i neki s temom povezani tekstovi, razmišljanja, informacije, crteži, slike.

Udžbenik koji slijedi strukturalni tijek nastave slijedi zacrtani plan i program po svojim temama, bitnim sadržajima i ciljevima. Zato je ovaj tip udžbenika i programiran i oblikovan tako da vjeroučiteljima i učenicima nudi put i način odvijanja nastavne jedinice. Teme su mu skupljene u tematske cjeline, podijeljene su na poglavlja i odsjeke, one se nastavljaju jedna na drugu, nadopunjuju se i prožimaju. Uz osnovne tekstove koji obrađuju pojedine teme, donose se različiti literarni, grafički i slikovni prilozi i ilustracije te drugi didaktičko-metodički poticaji za rad s tekstovima. Oni stoje u funkciji vjeronaučne nastave s nakanom da omoguće individualni i zajednički rad te potaknu kreativnost učenika, da bi se tako postigli postavljeni odgojno-obrazovni ciljevi. Ovaj tip udžbenika ima više seminarski karakter jer ne nudi gotova rješenja, nego vjeroučitelja i učenika obvezuje na zajednički rad i napor, iako ih veže već zadani put koji moraju zajedno proći.

Usmjeravajući tip udžbenika može biti tematski oblikovan, a može slijediti i strukturalni tijek nastave. Bit ovog udžbenika jest u tome da se u njemu tematske cjeline oblikuju tako što se iz različitih izvora biraju sadržaji, informacije, tumačenja i kritički osvrti koji tvore jednu nastavnu jedinicu ili tematsku cjelinu. Zapravo, temi se pristupa s različitih polazišta tako da se u središte postavi neko pitanje ili problem te se

11 Vidi F. WEIDMANN, *nav. dj.*, str. 171, što prenosi M. PRANJIC, *Religijska pedagogija*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1996, str. 300-301.

ponude brojna i različita, katkad i suprotstavljena, stajališta i rješenja. Ovaj udžbenik ima značajniju seminarsku odrednicu te pedagoško i didaktičku nakanu da potakne učenike na individualan napor dubljeg promišljanja postavljene teme, zajednički rad učenika i vjeroučitelja, te napokon na to da vjeroučenici zauzmu svoje osobno stajalište.

Svaki od spomenutih tipova vjeronaučnih udžbenika ima svoje prednosti i nedostatke. Zato se gotovo i ne rade u čistom, nego u pomiješanom obliku. Važno je u njemu prepoznati tematske i seminarske aspekte imajući u vidu to da treba omogućiti kvalitetnu vjeronaučnu nastavu te postići odgojno-obrazovne ciljeve usklađene sa sadržajima i ciljevima koji su predviđeni programom vjeronaučne nastave.

Uz temeljne udžbenike stoje i dopunski tekstovi u obliku radnih bilježnica i listova koji s temeljnim tekstom čine cjelinu. Dio njih su i vjeronaučni priručnici za vjeroučitelje. Treba također razlikovati cjelovit udžbenik, koji po svojoj strukturi i sadržaju prati nastavni program te osnovne etape odgojno-obrazovnih aktivnosti u nastavi, od tzv. »razgranatih udžbenika« gdje se za jedan predmet i godište daje više različitih svezaka tiskanog materijala.

2.2. Didaktički elementi vjeronaučnih udžbenika

Strukturiranje vjeronaučnih udžbenika bitno je povezano s vjeronaučnom didaktikom jer podrazumijeva planiranje, programiranje i izvođenje vjeronaučne nastave koja obuhvaća kognitivno, afektivno i operativno područje. Didaktički elementi udžbenika moraju učiniti transparentnim sadržaje i ciljeve vjeronaučne nastave, poštivati usmjeravajuće ciljeve škole, poštivati kompetencije učenika u procesima učenja i realizirati aktivnost i sredstva po-

moću kojih se to postiže. Ono što oni trebaju u didaktičkom smislu neposredno potaknuti i ostvariti jest sljedeće: pogoditi situaciju, interes i potrebe učenika, posredovati bitne sadržaje i odgojno-obrazovne ciljeve, omogućiti izbor različitih metodičkih oblika i postupaka koji promoviraju suradnju, zajednički rad i kreativnost učenika, uputiti na samostalan rad i daljnje inicijative učenika.

Različito didaktičko oblikovanje udžbenika zapravo je način predstavljanja i oblikovanja osnovnih sadržaja i didaktičkih cjelina koji se donose; ostvarenje jezičnog modela i razina izlaganja sadržaja vjeronaučnog učenja i poučavanja; način dopunjavanja i izmjenjivanja različitih sadržaja, bilo da se radi o pisanom tekstu, crtežu ili slici, te napokon način na koji se zadaju aktivnosti koje se traže od učenika. Svi ti didaktički elementi govore o vrijednosti i funkcionalnosti udžbenika.

3. DIDAKTIČKA FUNKCIJA VJERONAUČNIH UDŽBENIKA

Udžbenik ima važnu didaktičku funkciju koja se ostvaruje u nastavi. On je izvor podražaja i motivacije, on usmjerava i potiče pažnju učenika, utječe na pripremanje modela ponašanja, omogućuje davanje pomoći izvana, usmjerava mišljenje učenika, uzrokuje transfer i omogućuje provjeravanje uspjeha. Uz osnovni školski društveni oblik nastave, udžbenik omogućuje svakom pojedinom učeniku samostalan rad, kreativnost i samokontrolu.

3.1. Društveno učenje i poučavanje, odgoj i obrazovanje

Vjeronaučni udžbenik stoji u funkciji religioznog učenja i poučavanja te vjerskog odgoja i obrazovanja učenika. Kvalitetni

udžbenici, pak, omogućuju procese učenja i poučavanja koji stoje u povezanosti s procesima vjerskog odgoja i obrazovanja. Oni u školi promiču planirano i organizirano učenje koje se događa kako na razini subjekta tako i na razini cijelog razreda ili grupe učenika. Te se aktivnosti ostvaruju u razgovoru, skupnom radu, diskusiji i drugim oblicima nastave.

Iako proces učenja uvijek nosi individualno obilježje, udžbenik ima integrativnu ulogu jer pomaže da se religijski sadržaji asimiliraju u skladu s osobnim iskustvom učenika, ali i u skladu i s crkvenim i društvenim izazovima i prilikama u kojima oni žive. Pedagoška mu je i didaktička nakana objediniti sve različite činjenice i spoznaje, doživljaje, osobna i zajednička iskustva, individualna i društvena područja života u jedinstven projekt: odgoj u vjeri. Ovdje pojam »odgoj u vjeri« u sebi uključuje aspekte općeljudskog i religioznog odgoja i obrazovanja, ali mu pridaje osobito kršćansko, odnosno eklezijalno obilježje. Usvajanje religijskih vrednota i život po vjeri ne događa se, niti stječe nasilno. Nije ni plod jednostavnog posredovanja ili poučavanja istina vjere, nego on traži, uz Božji dar, dobru komunikaciju između vjeroučitelja i učenika te njegov slobodan, osoban i odgovoran pristanak. Takav se odgoj ne postiže automatski, nego traži jasno osmišljen i programiran put, način i sredstva koja poštuju zakonitosti individualnog razvoja, sazrijevanja i postupnosti.

Različiti pedagoški i didaktički elementi, koji potiču i pomažu te procese, daju obilježje današnjim vjeronaučnim udžbenicima koji ne bi trebali težiti »pomodarstvu«. Treba također reći da ni »stari dobri katekizmi«, kako neki vole reći, nisu više prikladni za vjeronaučni rad jer po sadržaju i ciljevima, jeziku i didaktici ne odgovaraju potrebama vjerskog odgoja. Udžbe-

nici koncipirani na nov način donose tekstualne i ilustrativne strukture; daju prostora načelu rada i učeničkim aktivnostima, od razmišljanja, preko praktičnog rada do meditacije; prate i podupiru učenike na svjesnu interakciju i komunikaciju tako da se nastava odvija kroza zajedničko učenje i partnerski odnos: vjeroučitelj – učenik. Ovakav udžbenik može biti i udžbenik i štivo vjere i interpretacija života i medij kojeg se ni u sadašnjosti ni u budućnosti »neće moći odreći odgovorna nastava vjeronauka«. ¹²

3.2. Individualna usmjerenost udžbenika

Uz društveni oblik nastave, vjeronaučni udžbenik nudi mogućnost individualnog pristupa i rada s učenicima. Činjenica je da svi učenici ne mogu jednako slijediti cijeli program, imaju različite mogućnosti i sklonosti, neki su komunikativniji i spretniji, a drugi sporiji. Upravo vjeronaučni udžbenik može učiniti da svaki pojedini učenik kroz samostalan rad aktivira svoje snage i sposobnosti, odredi tempo rada, čitanja, razmišljanja i pisanja. U samostalnom se radu bolje koncentrira, bude se asocijacija, aktualiziraju se predznanja i omogućuje temeljitiji uvid u neke probleme i zadatke. On također, kroz diferencirane zadatke, omogućuje rad u svako vrijeme, kao i nastavak rada kod kuće i dr. Udžbenik je tako važno samoobrazovno sredstvo.

Individualni rad s udžbenikom omogućuje postizanje veće samostalnosti učenika. On ga zato treba imati u ruci, ponuđeni tekst obraditi i shvati najprije vlastitim naporom te postavljene zadatke samo-

12 K. MÜHLEK, *Strukturelemente eines Religionsbuchs heute*, u: U. HAAF (ur.), *Das Religionsbuch. Zugänge zum Glauben*, Auer, Donauwört 1991, str. 52.

stalno rješavati ne bojeći se pogrješke. Zato udžbenik ne smije biti kompliciran, nattrpan i bez unutrašnje povezanosti teksto-va i zadataka u nastavnoj jedinici. Podrazumijeva se preglednost i sklad koji će promicati samostalan rad, u školi i kod kuće, jer bez vlastita zauzimanja i napora za stjecanjem znanja koji omogućuje udžbenik, ne postiže se samostalnost. U njemu također dolazi do izražaja planirana povezanost vremenskog, egzemplarnog i sustavnog niza koji omogućuju samokontrolu učenja pitanjima i zadaćama koje se daju uz pojedina poglavlja i cjeline. Kontrola koju provodi sâm učenik jasno mu pokazuje razinu usvojenih činjenica i razinu znanja. U tom pogledu nijedan drugi medij ne može zamijeniti udžbenik.

4. DIDAKTIČKA UPORABA UDŽBENIKA

Pored svega što je dosad rečeno o udžbeniku, treba istaknuti da je on samo osnovno sredstvo za učenje i poučavanje, kreativan i kvalitetan rad u nastavi. Vjeronaučni udžbenik nikada ne može ispuniti sva očekivanja i potrebe nastave, vjeroučitelja i učenika. On ne može nadomjestiti ili zamijeniti vjeroučitelja, ali ipak donekle relativizira njegovu ulogu. Kao jedan od osnovnih nastavnih medija, udžbenik traži multimedijalnu otvorenost i na nju upućuje. Zato on nije organizator nastave nego njezin parcijalni informator i kreator koji mora ispuniti niz didaktičkih zahtjeva da bi se mogao korisno upotrijebiti u izravnoj nastavi, kao što su:

- motivirati i aktivirati učenike i davati im samopouzdanje,
- dobro realizirati, diferencirati i individualizirati procese učenja te s njima povezane ciljeve vjerskog odgoja i obrazovanja,

- olakšati i usavršavati organizaciju nastave,
- poticati, pomagati i promicati društveno i individualno učenje.

Da bi se ostvarili ovi temeljni didaktički zahtjevi a vjeronaučni udžbenik primijenio u praksi, treba ispuniti neke osnovne uvjete:¹³

- donijeti didaktičku lepezu vjeronaučnih sadržaja koje treba reducirati i odrediti njihov poredak i slijed s obzirom na odgojnu nakanu i postavljene ciljeve;
- stručno oblikovati i izložiti vjeronaučnu građu i činjenice tako da informacije budu po sadržaju i poruci autentične i aktualne, bez insistiranja na vanjskim efektima;
- ostvariti sklad između ponuđenih sadržaja i ciljeva vjeronaučne nastave;
- postići skladan nastavni proces koji će biti motivirajući i informativan te omogućiti podržajne, intelektualne, afektivne i operativne odgojno-obrazovne procese.

4.1. Promicanje procesa nastave (tekstualna i slikovna didaktika)

Vjeronaučni udžbenik, poštujući ove temeljne naznake, različito se primjenjuje u pojedinim fazama, stupnjevima i koracima nastave, od početne faze nastavnog sata do kraja, jednog ili više sati, već prema tome u koliko se susljednih sekvenci (dijelova) obrađuje pojedina nastavna jedinica. Današnja unutarnja didaktička struktura udžbenika umnogome nadilazi čisto frontalni, informativni i predavački, tj. dogmat-sko-doktrinarni model nastave i traži multimetodičke pristupe koji sadrže sljedeće

¹³ Usp. P. FRANKE, *Grundfragen zum Religionsbuch in der Hauptschule*, u: U. HAAF (ur.), *nav. dj.*, str. 64.

osnovne faze, stupnjeve i korake u nastavnom procesu:

- uvođenje, priprema, motivacija i interes;
- pružanje, upoznavanje, uzimanje i prerada informacija;
- razmišljanje, udubljivanje, produbljivanje, prosuđivanje i usporedba;
- utvrđivanje, sinteza i transfer u vidu daljnijeg razmišljanja i djelovanja
- pogled iz nekog drugog kuta i daljnja orijentacija
- pregled prijedelog puta i uvid u cjelinu nastavne jedinice

Ove metodičke procese učenja i poučavanja u udžbeniku omogućuju tekstualna i slikovna didaktika koju imaju udžbenici.

4.2. Tekstualna didaktika

Vjeronaučni udžbenik prvotno donosi tekstovni materijal kao što su razni oblici biblijskih tekstova te tekstovi iz povijesno-crkvene baštine i liturgije, potom druga književnoumjetnička izvješća, priče, opise, razmišljanja, iskaze i drugo. U načelu udžbenici uvijek sadržavaju izvorne, didaktički obrađene tekstove i tekstove za učenje. Svaki od ovih tekstova traži jezičnu i sadržajnu prilagodbu naslovnice i vjerskoobgojnim ciljevima nastave.

Izvorni tekstovi, osobito biblijski, traže što je moguće veću vjernost originalu jer, kao Božja riječ i poruka, predstavljaju specijalan jezični oblik i odgojno-obrazovnu vrijednost. Ipak, poštujući osobito načelo vjernosti poruci, ponekad se biblijski tekstovi i drugi originalni iskazi vjere u udžbenicima odabiru, skraćuju, jezično prerađuju i preoblikuju. Prerađeni se sadržaj posređuje u obliku koji omogućuje, osim upoznavanja činjenica i racionalne prodornosti, i emocionalno i odgojno djelovanje. Svakako bi bilo krivo izabrati takav biblijski

jezik, ili pjesnički i stručni jezik drugih literarnih priloga, koji nadilazi jezične i intelektualne sposobnosti djece i mladeži. Neprimjeren jezik onemogućuje razumijevanje i blokira komunikaciju. Udžbenik bi trebao omogućiti da svaki učenik u razredu, u individualnom i skupnom radu, može doprijeti do poruke koja se nudi u odabranom tekstu. Zadaća je vjeroučitelja kreirati, podupirati i promicati procese koji će omogućiti da govor vjere bude razumljiv, a jezična obrada takva da poruku približi razumijevanju i iskustvu učenika. Nužno je stoga da udžbenik ima raznolik jezični uzorak i raznolike jezične modele.

Didaktički obrađene tekstove oblikuju autori. U tim je tekstovima umijeće povezati poučni sadržaj, poruku, jezik i potrebnu privlačnost. Osobito kad je riječ o teološko-esejističkom načinu obrade vjeronaučnih tema u srednjoj školi. Sadržaj bi trebao biti jasno, povezano i precizno izložen tako da se unutarnja nit pripovijedanja i poruke provlači od početka do kraja. Taj sklad je važan i u povezivanju različitih tekstova i pojedinih poglavlja. Jezik u isto vrijeme treba biti jednostavan i razumljiv, životan i prodoran s ciljanim učinkom. Rečenica bi trebala biti kratka bez suvišnih asocijacija i stručnih izraza.

Ovaj letimičan prikaz nekih kriterija za didaktičku obradu tekstova pokazuje da se literarni zahtjevi, stručnost u izlaganju građe i pedagoška usmjerenost mogu vrlo teško posve harmonično ostvariti. Ipak, određeni je optimum, uza sve granice, moguć i nužan.

Poseban problem u udžbeniku predstavljaju tzv. tekstovi za učenje, tj. tekstovi koji donose sinteze i kostur znanja. Oni na izravan ili neizravan način sadržavaju ono što je za pamćenje, što se, nakon temeljite obrade, može dati učenicima memorirati. Ti se tekstovi mogu donositi na

različitim mjestima (margine, »prozorčići« unutar teksta i dr.), iako se uglavnom stavljaju na kraju nastavne jedinice. Tekstovi za pamćenje danas se ne donose više u nizovima kao nekada nego se povezuju s drugim tekstovima, primjerima, izvorima i poticajima tako da se ne insistira samo na spoznaji nego i na drugim duševnim vlastitostima učenika i životnom u cjelini. Danas ima i pretjerivanja te se udžbenici nepotrebno opterećuju gomilom raznih tekstova kao što su izvori, mudroslovice, natuknice, pjesme, molitve, priče, prispodobе, izvješća itd. U izboru i količini priloga udžbenik treba imati mjeru i omogućiti preglednost gradiva, jasnoću između bitnog i pomoćnog, da se učenik ne bi izgubio u mnoštvu ponude a udžbenik tako postao zapreka a ne promicatelj odgojno-obrazovnog procesa.

4.3. Vježbe, radne zadaje i likovna didaktika udžbenika

Uz osnovne tekstove koji omogućuju izravnu i kreativnu nastavu, već tradicionalno važan dio udžbenika su prilozi za vježbe i radne zadaje te likovni i grafički materijali koji ga obogaćuju.¹⁴

Vježbe i radne zadaje stoje u funkciji ponavljanja, utvrđivanja, vježbanja, produbljenja, proširenja i primjene vjeronaučne građe. One podupiru i promiču interakciju i komunikaciju u nastavi. Često u glavnom tekstu nisu dovoljno obrađeni mnogi korisni aspekti neke teme pa prilozi za vježbanje donose nove informacije i poglede koji proširuju vidike i otvaraju nove momente vjeronaučne pouke. Nadalje, one u sebi nose odgovore i rješenja onoga što se uči u pojedinoj lekciji. Ipak, u vjeronaučnom procesu važna je mjera, pa nije dobro da je previše ili premalo vježbi i radnih zadataka. Važno je napomenuti radni

zadaci moraju biti jednostavno i jasno postavljeni, trebaju omogućiti individualni i skupni rad, potom da rješenja ne daje nastavnik nego se ona nalaze u tekstovima, crtežima i drugim priložima udžbenika do kojih dolaze učenici sami. U tu svrhu se i postavljaju različiti radni zadaci koji imaju likovnu podlogu, kao što su fotografije, tablice, pregledi, križaljke, statistike, skice, sheme, natuknice i drugo. Svi ovi zadaci imaju važnu funkciju samostalnog rada i samokontrole, ali i uključivanja i sudjelovanja roditelja u odgoju i obrazovanju njihove djece.

Uz osnovne didaktičke elemente, razrađeni materijali za vježbe i radne zadaje mogu se posebno otisnuti u radnim bilježnicama koje s udžbenikom čine cjelinu.¹⁵ To se danas prakticira osobito u osnovnim školama. To je i naše opredjeljenje u izradi novih vjeronaučnih udžbenika.

Napokon još treba dodati, da je za sve tekstove te vježbe i radne zadaje važno likovno oblikovanje udžbenika. Likovni i grafički prilozi nemaju tek ilustrativnu i dekorativnu funkciju, nego stoje u službi cjelokupnoga vjeronaučnog procesa i imaju didaktičku i metodičku vrijednost. U tom vidu udžbenici donose fotografije, umjetničke slike, crteže, motive, skice, kolaže, karikature i drugo. Oni su u funkciji kvalitetne nastave jer imaju neke prednosti nad pisanim tekstom: daju brzu informaciju, imaju konkretnu očitost i preglednost, donose više mogućnosti interpretacije, privlače pažnju, motiviraju i aktiviraju učenike, naglašuju neki problem, ostaju

14 Suvremena vjeronaučna metodika opsežno i vrlo konkretno razrađuje ove metodičke elemente. Usp. M. PRANJIĆ, *Metodika vjeronaučne nastave*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1997, str. 229-395.

15 Usp. H. LANDWEHR, *Das Arbeitsblatt – ein wichtiges Element im Religionsunterricht der Grundschule*, u: U. HAAF (ur.), *nav. dj.*, str. 100-109.

duže u sjećanju od tekstova itd. Istina, likovni prilozi mogu ponekad i zavarati te navesti na krivi put i površnost. Zato je u udžbeniku, kao i u njegovoj uporabi u nastavi, važna spona između slike i teksta. Dok se pisanom riječju možemo samo formalno i nepotpuno izraziti, dotle slika stvar a asocijacije, navodi na razmišljanje, proširuje horizonte, dopunjava i produbljuje jezik, obogaćuje iskaze, obogaćuje emociju, potiče prosudbu i stvaranje stavova i drugo.

5. ZAKLJUČAK

Vjeronaučni udžbenici imaju odgojno-obrazovnu funkciju i učinke. Danas se i u teoriji i u praksi potvrđuje njihova vrijednost u nastavi. Još više, oni i u budućnosti ostaju, unatoč svim nedostacima i zamkama, osnovno sredstvo vjeronaučne nastave u školi. Vjeronaučni udžbenici po svojoj metodičkoj koncepciji nužno uključuju i sadržavaju poticaje za uporabu i drugih nastavnih medija, od već tradicionalne školske ploče i krede do suvremenih medija tehničko-informacijske naravi. Oni sadržavaju poticaje za multimedijalnu didaktiku.

Udžbenici, po svojim pedagoškim i didaktičkim odlikama, stoje u funkciji vjeronaučne nastave. Oni nastavne procese potiču, kreiraju i promiču. To omogućuju svojim tekstovima, likovnom obradom i ponudnom metodikom. Sve te odlike udž-

benika ipak su mrtvo slovo na papiru dok ga vjeroučitelji i učenici ne ožive u katehetskom činu. Vjeroučitelj ostaje, uvjetno rečeno, najbolji udžbenik. To ujedno znači, da on mora dobro poznavati vjeronaučnu didaktiku i metodiku, dobro poznavati sadržaje, ciljeve i didaktičke mogućnosti udžbenika te ih u kreativnosti, komunikaciji i aktivnu radu s učenicima ostvarivati. Staro je pedagoško i didaktičko pravilo: Nije znanje znanje znati, već je znanje znanje dati. Sve to nije moguće postići bez temeljite pripreme za svaki nastavni sat. Udžbenik mu daje temeljni okvir, sadržaje i metodička usmjerenja.

Kod nas se u posljednje vrijeme počelo više pisati o vjeronaučnim udžbenicima. To je pitanje osobito vezano uz vjeronauk u osnovnoj i srednjoj školi. Iskustvo pokazuje da taj opsežni posao nije kod nas lako ostvariti iz više razloga. Prvo, školski vjeronauk je po svojim sadržajima, ciljevima i didaktici različit od župne kateheze, pa bi novi vjeronaučni udžbenici trebali to pokazati. Drugo, zbog prekinute školske tradicije nedostaje nam kontinuitet i dostatno iskustvo u oblikovanju tih udžbenika. Treće, nema kod nas dovoljno osoba i ustanova koje bi se više posvetile tom poslu. Prevelika su očekivanja, a premalo je stvarnog angažmana. Vjeronaučni udžbenici bi trebali biti djelo naše Crkve, tj. svih odgovornih i na području znanstvene teologije i crkvene prakse, teoretičara i praktičara raznih struka koje nužno uključuje rad na vjeronaučnim udžbenicima.